

КАРТИНА НА НАЙ-ВАЖНИТЕ ВЪПРОСИ НА ОБЩАТА ПСИХОЛИНГВИСТИКА

Проф. д-р Велка Попова

Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“

Резюме. Рецензираната книга на Юлияна Стоянова дава цялостна картина на най-важните въпроси на общата психолингвистика и най-вече – на психолингвистиката на развитието. При това отчетливо са открити българските приноси в тази сравнително млада интердисциплинарна област. Акцент сред тематизираните проблеми е усвояването на българския език, с което не просто се запълва информационна празнина в световната психолингвистична литература, но и се дава възможност за верифициране на досегашните модели с привличането на солидни данни от още един език.

Ключови думи: развитие; психолингвистика; литература; верифициране; модели

В навечерието на 2022 година излезе от печат книгата на Юлияна Стоянова „Проблеми на психолингвистиката. Уводен курс по обща психолингвистика и психолингвистика на развитието“ (Stoyanova 2021). Авторката е разпознаваема и знакова за българската филологическа наука фигура. Публикации ѝ в областта на лингвистиката, психолингвистиката, литературознанието оставят значима следа в българската хуманитаристика. Новият ѝ принос впечатлява с широтата на темите и проблемите, с оригиналните авторски идеи и решения, с добрия научен стил и с богатия илюстративен материал. Като във всеки друг текст на Юлияна Стоянова, и тук нейното присъствие е осезаемо, защото тя не просто пише, а съпреживява споделеното на белия лист.

Като дава панорамна картина на най-важните въпроси на общата психолингвистика и най-вече – на психолингвистиката на развитието, книгата отчетливо откроява българските приноси в тази сравнително млада интердисциплинарна област. Акцент сред тематизираните проблеми е усвояването на българския език, с което не просто се запълва информационна празнина в световната психолингвистична литература, но и се дава възможност за верифициране на досегашните модели с привличането на солидни данни от още един език, който според своята генеалогия е част от славянските езици, но същевременно типологично е доста различен от тях.

Рецензираният труд може да се определи като изключително полезен за младите учени като ориентир в търсенията им в сложния свят на съвременната хуманитаристика, в който те биха се „изгубили“ без доброто познаване както на изучаваната от тях проблематика, така и на значимите за съвременната наука приноси. Във връзка с това веднага трябва да се добави, че книгата на Юлияна Стоянова определено представлява интерес за широк кръг от потребители, които се занимават с лингвистика, психолингвистика, психология, педагогика, с оглед както на изследователската и преподавателската им практика, така и на теоретичните им търсения при създаването и апробирането на адекватни модели на езиковата онтогенеза, на езиковото обучение, а защо не и на речевото поведение на човека, като цяло.

В предисторията на книгата е вградено дългогодишното посвещаване на авторката на психолингвистиката в качеството ѝ на университетски преподавател и на изследовател, което обяснява защо нейната поява не беше изненада за никого от професионалната гилдия на българските психолингвисти, а по-скоро – дългоочаквано събитие. Въпреки че предхождащата солидна научна продукция на Юлияна Стоянова е маркирана с впечатляващо широк тематичен обхват, книгата „Проблеми на психолингвистиката. Уводен курс“ не може да се определи като сума от предишните ѝ публикации, а по-скоро като напълно нов труд, в който тя обобщава целия си професионален опит, натрупан от 80-те години до наши дни, в една цялостна картина на психолингвистиката като съвременна научна парадигма. При това в хода на композирането на текста много рационално се решава проблемът за представянето на двата дяла на психолингвистиката. Авторката отчита осведомеността на българската читателска публика по проблемите на общата психолингвистика и на англоезичната психолингвистика на развитието (разработена много детайлно върху езиковото развитие на англоезични деца и на деца, владеещи множество други езици, но не и български), базирана на наличния достъп до многобройни чуждоезични източници. Така напълно логично основното внимание в книгата се оказва насочено към овладяването на българския език от перспективата на психолингвистиката на развитието, в резултат на което то е представено в шестнадесет глави, докато проблемите на общата психолингвистика се обсъждат само в началните три глави.

Тази композиционна асиметрия е подплатена още и от факта, че авторката си поставя като основна задача да представи ранните стадии в овладяването на българския език в относителната им пълнота, като се базира главно на собствена колекция с надеждни данни, резултат от изследователските ѝ занимания в тази област в продължение на три десетилетия. Така книгата се оказва толкова обхватна и подробна, че може да послужи за отправна точка на всеки, който проявява интерес към ранната онтогенеза на езика, и по-специално на българския език: от най-важните и спорни теоретико-методологични проблеми до изобилието от емпирични данни за процеса на развитие на всички аспекти на езика. Дава се информация за теоретичните подходи и методите на изследване на езиковата онтогенеза, за доезиковото развитие, което подготвя началото на езика, за овладяването на звуковата, лексико-семантичната, морфологичната, синтактичната, прагматичната и текстовата страна на българския език. Спецификата на това овладяване в редица случаи се коментира от перспективата на данни от различни други езици, въпреки че съпоставителната страна тук е силно редуцирана. Разглеждат се и важни проблеми, свързани с общуването между възрастни и деца, като се подчертава ролята на речта на възрастните за стимулирането на детското езиково развитие. Представени са най-съществените особености на индивидуалните вариации по скорост и стил на овладяването, доколкото те имат обяснителна сила за начина, по който протича езиковото развитие. Засегната е и проблематиката на ранното езиково осъзнаване от децата и неговата роля в овладяването и използването на езика. Описани са също така първите стъпки на социализиране чрез езика във връзка с появата на елементи от речевия етикет.

Като цяло, книгата впечатлява и с обема си от 575 страници, в които са включени увод, деветнадесет глави, заключение, библиография, азбучен показалец и анотация на английски език. Съдържанието на отделните глави ще бъде скицирано в следващото изложение.

Първата глава въвежда в основните психолингвистични проблеми на овладяването и използването на езика от носителите му. Дефинира се обектът на психолингвистиката, която приема езика не само като абстрактна символна система, а като психически конструктор, свързан с паметта и мисленето, с процеса на комуникация и със социокултурните дейности на човека. Проследяват се най-важните моменти от историята на психолингвистиката: обособяването ѝ като отделна научна дисциплина и теоретичните ѝ търсения през първите няколко десетилетия от развитието ѝ. По литературни източници се дискутират проблемите на редундантността като свойство на всички естествени езици, честотата на елементите в тях и експериментите за извличане на словесни асоциации. Вниманието е отделено на паметта и на биологичните основи на езика.

Втората и третата глава скицират накратко звуковата организация на българския език, неговата морфологична структура, речника и семантиката, фразата и изречението, както и надизреченските единства на дискурса и текста. Представянето

на най-съществените характеристики на езиковите единици и структури има за цел да подпомогне читателите да вникнат в съдържанието на езиковата компетенция на носителите на българския език. Лингвистичната перспектива е тясно преплетена с психолингвистичната: обсъдени са психолингвистичните теории, които предлагат обяснения на перцепцията на реч, на организацията на менталния речник и начините на извличане на лексикален материал от него; моделите на анализ на изреченията, ролята на умозаклученията, на схемата и сценария в преработката на дискурсна информация, хипотезите относно продукцията на реч.

Следващите глави са посветени на психолингвистиката на развитието, като се започва с въвеждане на свързаната с нея основна проблематика (Глава 4): дискутират се базисните теоретико-методологични въпроси, които имат за цел да обяснят процеса на овладяването на езика в ранната детска възраст, прави се кратък исторически преглед на проучванията на езиковата онтогенеза от перспективата на психолингвистиката в САЩ и в България, описват се основните методи на събиране на емпиричен материал от деца в ранна възраст.

Глава 5 разглежда доезиковото развитие през първата година от живота на децата: описват се перцепцията на реч, упражняването на артикулационния апарат, комуникативното и когнитивното развитие, които подготвят появата на първите думи в началото на втората година от живота на децата.

Глава 6 е посветена на ранните стадии в овладяването на езика, които се дефинират според броя на думите в детското изказване: еднословен, двусловен, трисловен стадий. Тези стадии са свързани с преодоляването на ограничения в продукцията, които имат универсален характер, но предложените конкретни анализи и дискусии се отнасят до българските данни.

В Глава 7 многословните комбинации от думи в детските изказвания са обсъдени във връзка с една универсална характеристика на ранната реч, която е представена тук в контекста на спецификата на българския език. Става дума за т.нар. телеграфна реч, свързана с изпускането в продължение на няколко месеца на служебни думи и морфеми в детските изказвания. Тук са разгледани и индивидуалните вариации между децата, обособени според скоростта и стила на овладяването на езика.

Глава 8 дава описание на речта на възрастните към децата като вид регистър и като средство за доставяне на входни езикови данни. Акцентът е върху българските езикови форми и структури, използвани в комуникацията между възрастни и деца, и ролята на тази комуникация за стимулиране на детското езиково развитие.

Следващите девет глави описват конкретните процеси на овладяване на българската фонетична система, на речника, морфологичните и синтактичните структури на езика ни. развитието на звуковата страна на езика (Глава 9) започва с представяне на най-важните теоретични подходи към овладяването на фонетичните контрасти, към прехода между лепета и първите думи, към вътрешната репрезентация на думите. Дава се подробна информация за развитието на българската фонемна система: за овладяването на сегментния състав на българските думи, на

суперсегментната структура на езика ни, както и за отношението между фонетичното и останалите езикови равнища.

На овладяването на лексиката е посветена Глава 10. Разглежда се връзката между дума и понятие, формирането на ранния речник, случаите на несъвпадение в значението между стандартната и детската дума, създаването на т.нар. детски оканализми, търсенето на мотивиращата връзка между думите.

Ранното развитие на българската морфология е описано в следващите четири глави. Подробно е проследено овладяването на имената със съответните им граматически категории за род, число, определеност, звателна форма, степенуване (Глава 11). Появата на различните видове местоимения е представена в 12 глава. Обсъдени са проблемите в овладяването на дейктичната категория лице при личните и притежателните местоимения, като е изследвана връзката на личния дейксис с индивидуалните вариации по скорост и стил. В Глава 13 се обсъжда развитието на глаголното спрежение, на българската темпорално-аспектуална система и на дейктичното понятие за време, появата на несвидетелски форми, на възвратни глаголи, на форми за повелително наклонение. Неизменяемите думи са обект на разглеждане в Глава 14. В тази последна за описанието на морфологичното развитие на българските деца глава се засяга и важният проблем за свръхгенерализациите.

Овладяването на структурата на българското изречение е проследено в следващите три глави. Глава 15 представя развитието на простото изречение. Описват се различните начини на изразяване на синтактична зависимост в детските изказвания: съгласуване и предложни връзки в именната и в глаголната група, прилагане, управление, словоред. В Глава 16 се анализира усложняването на простото изречение чрез добавяне на отрицание, както и използването на възвратни, пасивни и безлични конструкции. Съчинителната връзка в простото и в сложните съчинени изречения и подчинителната връзка в сложните съставни изречения са разгледани в Глава 17. Анализите на спонтанната продукция на българските деца показват, че към 3-годишна възраст се поставя началото на изграждане на дискурсна компетентност, която е обсъдена в същата глава.

Глава 18 е посветена на комуникативно-прагматичното развитие на децата. В нея се проследява овладяването на основните речеви актове и постепенното им изразяване посредством съобщителни, подбудителни, пермисивни и въпросителни изказвания, като по този начин се доразгръщат идеите от първата в българската лингвистична традиция прагматика на детската реч, създадена през 1992 г. от Юлияна Стоянова („Вашето дете говори“).

В последната глава се търси отговор на един от най-важните теоретични въпроси в психолингвистиката: дали езиковото развитие предшества метаязиковото, дали го следва, или езикът и метаязикът се развиват успоредно. Анализите на българските данни за ранно езиково осъзнаване съвсем естествено довеждат авторката до извода, че метаязиковото развитие протича едновременно с езиковото като част от системата за обратна връзка и контрол.

В заключение може да се обобщи, че представената книга с широкия кръг от дискусирани проблеми може да заинтересува не само специалисти с хуманитарен профил, които имат отношение към психолингвистиката, но и родители, търсещи отговори на въпроси относно овладяването на българския от техните деца. Същевременно тя е богат източник на информация за учени, които се занимават с крослингвистични изследвания на езиковата онтогенеза, както и с проблеми на лингвистичната типология, за които привличането на доказателства и от българския детски език би било много важно при верифицирането на една или друга хипотеза.

Появата на книгата на Юлияна Стоянова в навечерието на нейната 70-годишнина е светло събитие, достойно за празник и признание. На многоя лета!

ЛИТЕРАТУРА

Стоянова, Ю., 2021. *Проблеми на психолингвистиката. уводен курс по обща психолингвистика и психолингвистика на развитието*. София: Университетско издателство „Свети Климент Охридски“. 575 с., ISBN 978-619-7433-51-7

REFERENCES

Stoyanova, J., 2021. *Issues in Psycholinguistics. Introduction to General and Developmental Psycholinguistics*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. 575 p., ISBN 978-619-7433-51-7

PICTURE OF THE MOST IMPORTANT ISSUES OF GENERAL PSYCHOLINGUISTICS

Abstract. Yuliana Stoyanova's book provides a complete overview of the most important issues in general psycholinguistics, especially in the field of developmental psycholinguistics. The Bulgarian contributions in this relatively young interdisciplinary field are clearly highlighted. An emphasis is placed on the acquisition of the Bulgarian language, which not only fills a gap in the psycholinguistic research worldwide, but also provides an opportunity to verify existing models by attracting plentiful data from another language.

Keywords: development; psycholinguistics; literature; verification; models

✉ **Prof. Dr. Velka Popova**
Konstantin Preslavsky University of Shumen
Shumen, Bulgaria
E-mail: v.popova@shu.bg